

Dynamics of Religion in Southeast Asia: Magic and Modernity *

Received: February 20, 2019

Revised: April 5, 2019

Accepted: May 7, 2019

เจษฎา บัวบาล**

(Jesada Buaban)

หนังสือเล่มนี้ถือว่ามีความใหม่ทั้งในแง่ของปีที่พิมพ์คือปี ค.ศ. 2014 และเป็นการรวมบทความที่ชวนถกเถียงถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและความเป็นสมัยใหม่ (religion and modernity) โดยอาศัยพื้นที่วิจัยของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นักวิชาการด้านศาสนา ด้านรัฐศาสตร์ ตลอดจนนักมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาซึ่งสนใจประเด็นทางศาสนาอาจได้มุมมองจากทบทวนปรากฏการณ์และกรอบคิด (conceptual frameworks) จากหนังสือเล่มนี้ ดังเดิมแล้ว บทความทั้ง 13 ชิ้นนี้ถูกต่อยอดขึ้นจากการประชุมวิชาการซึ่งจัดในเยอรมนีถึง 6 ครั้ง นักเขียนจำนวนมากมาจากสายมานุษยวิทยาซึ่งชาวเยอรมันรวมถึงบรรณาธิการคือ Gottowik เองด้วย

ความเป็นสมัยใหม่เมื่อศตวรรษที่ 18 ดูเหมือนจะไปกับไม่ได้กับศาสนา ยุคแห่งการรู้แจ้ง (enlightenment) ก็ถูกนิยามว่าเป็นการพยายามพัฒนาวิทยาการสมัยใหม่ เช่น วิทยาศาสตร์ เพื่อออกจากอำนาจและความรู้แบบศาสนา ซึ่งถูกทำให้เชื่อว่าเป็นความงมงายหรือพิสูจน์ไม่ได้ ยุโรปได้ให้นิยามของความเป็นสมัยใหม่ว่าเป็นการทำให้เป็นวิไลฆราวาส (secularization) และการทำให้เป็นเหตุเป็นผล (rationalization) (Gottowik, 2014, p. 14) ซึ่งปัจจุบันนี้ทั้งยุโรปและเอเชียต่างพิสูจน์ว่า ข้อเสนอดังกล่าวมิได้เป็นความจริงเสมอไป เพราะเกิดกระแสตีกลับของศาสนา (religion-turn) ซึ่งจะเห็นได้ว่าในบางพื้นที่ ศาสนากลับมามีบทบาทในสังคมอย่างมาก แม้ในทางการเมืองที่เชื่อว่ามนุษยนิยมในนามประชาธิปไตยได้สลายความเชื่อเรื่องผู้มีบารมีหรือลัทธิศาสดาเกิดเป็นต้นลง แต่การอ้างความชอบธรรมในนามศาสนา (religious legitimacy) ก็ยังมีให้เห็นในหลายพื้นที่ของเอเชีย

ศาสนาเองก็เช่นเดียวกับสิ่งอื่นที่ต้องปรับตัวเพื่อการอยู่รอด ฉะนั้น เมื่อข้ามพ้นข้อถกเถียงว่าศาสนาจะหายไปหรือไม่ในโลกสมัยใหม่ได้แล้ว นักวิชาการจึงสนใจศึกษาต่อว่า ความเป็นสมัยใหม่ส่งผลให้ศาสนามีรูปแบบอย่างไรบ้าง และในทางตรงกันข้าม ศาสนาเองก่อให้เกิดความเป็นสมัยใหม่อย่างไร หนังสือเล่มนี้แบ่งเป็น 3 ส่วนคือ Modern Spirits, Modern Muslims และ Modern Traditions ในส่วนแรกเน้นถึงปรากฏการณ์ความเชื่อเรื่องผีหรือวิญญาณ ส่วนที่สองศึกษากลุ่มมุสลิมในอินโดนีเซีย และส่วนที่สามให้ความสำคัญกับประเพณีและพิธีกรรมในรูปแบบใหม่ ซึ่งทั้งสามอย่างนี้เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ (invented traditions) ภายใต้พื้นที่และอำนาจทางการเมืองที่แตกต่างกัน

Peter Bräunlein เสนอว่า การนับถือผีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่ได้หายไป สังเกตจากการมีคนทรง หมอดู หรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีในที่สาธารณะ บาทหลวงในฟิลิปปินส์ต้องทำหน้าที่รักษาคณะและเป็นจิตแพทย์ไปด้วย ซึ่งบทบาทและ

* Dynamics of Religion in Southeast Asia: Magic and Modernity ของ Volker Gottowik. IIAS Publications Series, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2014. 338 pp. (Illustrations.) US\$99.00. ISBN 978-90-8964-424-4.

** นักวิชาการอิสระ jesada.tee@gmail.com

ภาพลักษณ์ของพวกเขาก็ไม่ต่างจากหมอผีที่ทรงพลังอำนาจ (แม้จะอ้างว่ามาจากพระเจ้า เพราะพระเจ้ายกย่องในฐานะหัวหน้าผี) (p. 37) ขณะที่การทำแท้งในญี่ปุ่นเองก็ถูกศาสนานำเอาความเชื่อเรื่องบาปกลับมาผลิตซ้ำ แม้รัฐบาลจะกำหนดให้การทำแท้งไม่ผิดกฎหมายอีกต่อไป แต่ดวงวิญญาณเด็ก (tatari) จะให้โทษโดยทำให้ผู้นั้นหรือครอบครัวเจ็บป่วย ขณะที่ศาสนาก็เสนอผู้สะเดาะเคราะห์ (ogamiya) ที่ช่วยปัดเป่าโรคร้ายให้ได้ (p.39) ในมิตินี้จะมีการทำศาสนาให้เป็นสินค้า พระเครื่องจากไทยเป็นตัวอย่างที่ Guido Sprenger ใช้เป็นตัวอย่างเช่นกัน แต่ Sprenger เสนอว่า พระเครื่องมิได้เข้ามาสู่ตลาดในฐานะวัตถุเท่านั้น หากแต่ยังแบกเอาจักรวาลวิทยาติดมาด้วย นั่นคือ พระเครื่องบางประเภทจะมีชื่อเรียกเรื่องราวจริยธรรมที่ผู้ซื้อไปต้องปฏิบัติอยู่จึงจะเชื่อว่าเกิดอานุภาพมาก เช่น สวดมนต์ นั่งสมาธิ ทำบุญและรักษาศีล เป็นต้น (p. 79)

กรณีที่น่าสนใจอีกอันคือ การรำมา (jathilan) ในยอกยาคาร์ดำของ Paul Christensen (pp.99-100) ซึ่งต้องอาศัยการเข้าทรงวิญญาณมาและบรรพบุรุษ (totem and ancestral worships) สมัยที่ประธานาธิบดีซูฮาร์โตเรืองอำนาจและต้องการสร้างรัฐชาติที่ดูเป็นสมัยใหม่ การแสดงรำมานี้ยังอนุญาตให้ดำรงอยู่ได้ เพราะรัฐประสงค์จะใช้การแสดงนี้เป็นตัวขีดช่อตลัษณ์ของชาติรองจากหนังตะลุง (wayang kulit) แต่ขอให้มีเพียงการรำและตัดพิธีเข้าทรงออก เพราะถือเป็นเรื่องมงาย (ขัดกับความเป็นสมัยใหม่) การเข้าทรงมิได้อีกครั้งเมื่อรัฐบาลเผด็จการซูฮาร์โตลงจากตำแหน่งเมื่อปี 1998 แต่ทั้งนี้ หากมีการแสดงที่พระราชวังสุลต่าน ก็จะถูกขอให้ตัดพิธีทรงออกไป เพราะต้องรักษาภาพลักษณ์ของผู้นำอิสลาม อย่างไรก็ตาม คนทรง (pawang) ซึ่งเป็นมุสลิม ได้ให้เหตุผลว่า การเข้าทรงมิได้ขัดกับอิสลาม เพราะนี่คือประเพณี (adat) ไม่ใช่ศาสนา (agama) และวิญญาณก็เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงซึ่งใครๆ ก็รับรู้ได้โดยไม่ต้องเชื่อ ตัวอย่างเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของความเชื่อเมื่อต้องปะทะกับเหตุผลและความเป็นสมัยใหม่

ส่วนที่ 2 มุสลิมสมัยใหม่ Martin Slama ได้ใช้กรณีตัวอย่างขององค์กรอิสลามใหม่ชื่อ Al-Irsyad ที่ปรับหลักสูตรการเรียนการสอนให้เป็นสมัยใหม่มากขึ้น ซึ่งความพยายามเช่นนี้อาจเป็นสิ่งเดียวกับที่พบเจอ (หรืออาจเลียนแบบ) จากศาสนาคริสต์ (p. 114) ในยุคหนึ่งโรงเรียนของคริสต์ได้มีภาพลักษณ์ของความเป็นสมัยใหม่และคุณภาพการศึกษาที่ดีมาก Susanne Rodemeier ได้วิพากษ์ให้เห็นต้นตอที่แท้จริงของการตั้งองค์กรมุสลิมที่ใหญ่ในอินโดนีเซียช่วงต้นศตวรรษที่ 19 คือ Muhammadiyah และ NU โดยที่องค์กรแรกเกิดขึ้นเพื่อต่อสู้กับความมงายของมุสลิมซึ่งยังเชื่อเรื่องเร้นลับ ขณะที่องค์กรหลังก็ตั้งขึ้นด้วยเจตนาเช่นเดียวกัน หากแต่เห็นว่าควรมีความประณีตประณีตในระดับที่มากกว่า (p. 135) ทั้งสององค์กรได้ตั้งโรงเรียน มหาวิทยาลัยและโรงพยาบาลในการช่วยเหลือผู้คน (และกล่อมเกลาคความเชื่อ) และแน่นอนว่า องค์กรหลังซึ่งประณีตประณีตและยอมให้มุสลิมยังรักษาความเชื่อเดิมอยู่มีจำนวนสมาชิกที่มากกว่า และคนสำคัญซึ่งเข้าสู่ตำแหน่งทางการเมือง (ผ่านการเลือกตั้ง) ก็มักจะมาจากองค์กรหลัง และนี่อาจเป็นเหตุผลที่ดิอันหนึ่งว่า ทำไมอินโดนีเซียจึงไม่กลายเป็นรัฐอิสลาม อนึ่ง การศึกษาอัตลัษณ์มุสลิมในยอกยาคาร์ดำและมากาสำ ของ Melanie Nertz นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า มุสลิมจำนวนมากได้สร้างอัตลัษณ์ใหม่ผ่านร่เงาของความเป็นตะวันตก ผู้คนสนใจแฟชั่นและบริโภคนิยม ขณะเดียวกันก็มีแนวคิดที่ก้าวหน้าว่า การแต่งกายที่ดูปกปิดภายนอกอาจไม่ใช่ตัวบ่งชี้ของการเป็นคนเคร่งศาสนาอีกต่อไป (p.165)

ส่วนที่ 3 ประเพณีสมัยใหม่ ตัวอย่างของการรำหน้ากาก Barong Landang ในบาหลี่ที่ศึกษาโดย Gottawik สะท้อนถึงการสร้างอัตลัษณ์ร่วมกันของคนจีนและคนชวา ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ว่าทั้งสองล้วนมีบรรพบุรุษอยู่บนเกาะนี้ คนจีนจึงมิใช่ผู้มาอาศัย สิ่งนี้ช่วยลดความขัดแย้งด้านชาติพันธุ์ลงได้ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายรัฐบาลช่วงปี 2002 ที่กำหนดให้วันตรุษจีนเป็นวันหยุด

ของชาติและเชิดชู Gus Dur ซึ่งมีเชื้อสายจีนให้เป็นบุคคลสำคัญ (p. 235) ขณะที่ Annette Hornbacher ได้ศึกษาพิธีเผาศพของชาวฮินดูในบาห์ลี ประเด็นนี้น่าสนใจ เมื่อพบว่า ก่อนศตวรรษที่ 14 ชาวฮินดูในบาห์ลีใช้วิธีจัดการศพด้วยการฝัง แน่นนอนว่า การใช้ไฟในการทำลายชีวิตเป็นเครื่องหมายของการทำลายวัตถุ (ร่างกาย) และเพื่อหลอมวิญญาณเข้ากับพระพรหม หรือการหลุดพ้น (moksa) แต่อย่างไรก็ตาม การเผาในบาห์ลีเพิ่งได้รับความนิยมในหลังศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมาอาจเป็นเพราะการต่อต้านทางการเมืองที่ราชวงศ์บาห์ลีถูกปกครองโดยชาว แต่เพราะทางราชสำนักชาวจำกัดพิธีการเผาไว้เฉพาะคนชั้นสูงเท่านั้น ในคัมภีร์ Lontar การเผาสามารถใช้เป็นสัญลักษณ์ของการกลับชาติมาเกิดใหม่ของพระคิเวแห่งอาณาจักรมัชปาหิตได้อีกด้วย ในแง่หนึ่งก็เพื่อต่อต้านอำนาจจากส่วนกลาง ชาวบาห์ลีจึงอ้างประเพณีเดิมที่ใช้การเผา (เช่นเดียวกับอินเดีย) เพื่ออ้างความชอบธรรมและอำนาจที่มีได้ตกเป็นผู้ได้ปกครอง

จากตัวอย่างที่เลือกยกมาเสนอโดยย่อ จะทำให้เห็นว่า ทั้งผู้คน ความเชื่อ และประเพณี ล้วนปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางสังคมที่ต้องเผชิญ ซึ่งช่วยตอบคำถามว่า ความเป็นสมัยใหม่ไม่จำเป็นต้องเป็นแบบตะวันตกทั้งหมดหรือปรับให้มีเหตุผลมีผลมากขึ้น เพราะศาสนาล้วนมีมิติที่ลึกลับ (esoteric) และตอบสนองผู้คนได้เสมอ ความเป็นสมัยใหม่จึงไม่ถูกนิยามว่าเป็นหนึ่งเดียว (single) แต่เป็นพลวัตที่มีความหลากหลาย (multiple) มุสลิมในอินโดนีเซียเอง ก็เลือกที่จะสร้างอัตลักษณ์ผ่านการไม่เอาแบบอย่างจากโลกมุสลิมเช่นตะวันตกออกกลางทั้งหมด และไม่เลียนแบบตะวันตกทั้งหมด บางแนวคิดจึงถูกเลือกมาอธิบายตัวตนที่ปรับสร้างขึ้นใหม่ของพวกเขาคือเป็นต้น

จุดอ่อนของหนังสือเล่มนี้คือ นักวิชาการหลายคนพยายามแบ่งช่วงเวลาที่ตัดขาดมากเกินไป เช่นกรณีของอินโดนีเซียก็มองว่าตัวแปรหลักในการก่อร่างแนวคิดหรือพิธีกรรมใหม่อยู่ที่ช่วงปี ค.ศ. 1998 ซึ่งอินโดนีเซียก้าวสู่ประชาธิปไตย ต้องยอมรับว่านี่เป็นช่วงเวลาที่สำคัญ แต่ทำให้มองข้ามพลวัตการปรับตัวช่วงก่อนหน้านี้ เช่นเดียวกับการเชื่อว่า พุทธพหุชนิกในไทยเกิดขึ้นเพราะเศรษฐกิจตกต่ำช่วงปี พ.ศ. 2540 เพราะการก่อตัวขึ้นของอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อกำไรเป็นสิ่งที่ดำเนินมาก่อนหน้า หรือกระทั่งการเชื่อว่าการทำศาสนาให้มีเหตุผลปรากฏชัดเมื่อต้องปะทะกับตะวันตก ในสังคมไทยจึงเกิดการเขียนปฐมสมโพธิ ทำให้เป็นพุทธประวัติเสมือนชีวประวัติบุคคล ซึ่งจากเดิมเป็นธรรมประวัติ (สอนธรรมะควบคู่ไปกับเรื่องราวของพระพุทธเจ้าเช่นที่ปรากฏในพระไตรปิฎก) เพราะแท้จริงการทำสังคายนาครั้งที่ 3 เป็นต้นเพื่อจัดพวก (ที่เชื่อว่าเป็น) มิจฉาปฏิญญา ด้วยการแต่งคัมภีร์กถาวัตถุที่มีหลักการและมีเหตุผลขึ้น กระทั่งการแต่งมิลินทปัญหาเมื่อปี พ.ศ. 500 ก็สะท้อนชัดว่า ความพยายามที่จะปรับคำสอนให้ทันสมัยไม่ใช่สิ่งที่เพิ่งเกิดเมื่อศตวรรษที่ 18

เอกสารอ้างอิง

Volker Gottowik (2014). Dynamics of Religion in Southeast Asia: Magic and Modernity, IIAS Publications Series, Amsterdam: Amsterdam University Press.